

Jens Mathias Eriksen, en biografisk skitse

Af Jes Fabricius Møller

I 1944 trykte *Berlingske Tidende* et tospaltet, rosende portræt af provst Jens Mathias Eriksen i anledning af hans 25-års jubilæum som sognepræst i Tved på Mols.¹ Forfatteren var ingen ringere end professor Hal Koch, der på dette tidspunkt var en af landets mest fremtrædende *public intellectuals*. Eriksen var i kirkelige kredse en kontroversiel skikkelse. Hal Koch var på sin side forpligtet af sin rolle som formand for repræsentantskabet for Dansk Ungdomssamvirke til ikke at støde nogen fra sig. Ikke desto mindre tog han Eriksens parti. Ikke at portrætartiklen er uden forbehold, men alene det at blive portrætteret af Hal Koch var i 1944 noget af et adelsmærke – og så endda i *Berlingske Tidende*, der ellers ikke på dette tidspunkt var Kochs foretrukne outlet.

Grunden til denne håndsækning var antagelig i udgangspunktet personlig. Hal Koch var fast kirkegænger hos Eriksen, når han opholdt sig i familiens sommerhus i Fuglsø. Men dernæst handlede det antagelig også om, at Koch sympatiserede med Eriksens teologi. For Kochs generation (f. 1904) var den naturlige vej at tage i opgøret med Indre Mission barthianismen i dens danske aftapning, Tidehverv. Koch, der var vokset op i et indremissionsk hjem, havde selv erkendt sin teologiske gæld til Karl Barth, men havde aldrig tilsluttet sig Tidehverv. Det hang nok sammen med, at det tidehverske oprør oprindeligt var rettet mod hans egen far, Hans Koch, mod hvem han forblev ubrydeligt loyal.² Heller ikke Eriksen havde tilsluttet sig Tidehverv, alene af den grund, at hans oprør mod IM foregreb Tidehvervs med flere år. Men der var den samme ”gewollte Weltlichkeit” og fandenivoldskhed over ham som over første generation af Tidehverv.

En række breve fra Eriksen til vennen Frits Pullich blev på Jo-

1 Hal Koch: ”En gejstlig Bonde”, *Berlingske Tidende* 19. nov. 1944.

2 Jes Fabricius Møller: *Hal Koch – en biografi*, København 2009, s. 26ff.

hannes Møllehaves foranledning udgivet i 1980.³ Mange biografiske oplysninger om provst Eriksen findes desuden spredt i Ole Thomsens lokalhistoriske værk blandt andet bygget på breve fra provstens egen hånd. Thomsen er selv fra Tved og han interesserer sig for – med et udtryk hentet fra Martin A. Hansen – gammellivet på landet, og han bruger bl.a. provst Eriksen som repræsentant for en kultur, der ikke er mere, og Eriksen karakteriserer han som konservativ.⁴

I et kirkehistorisk perspektiv må provst Eriksen imidlertid betragtes som repræsentant for et synspunkt, der i det meste af det 20. århundrede var at karakterisere som moderne, om ikke progressivt, så dog i hvert fald påfaldende ukonservativt. Som skribent kultiverede han imidlertid en stil, som i dag er vanskelig at eftergøre uden at forekomme *altmodisch*. Under alle omstændigheder er han påfaldende læseværdig.

Jens Mathias Eriksen blev født 18. august 1889 i Rindum ved Ringkøbing som søn af jernbaneassistent Jens Frederik Erhardt Eriksen og hustru Anna, f. Brorsen.⁵ Han dimitterede fra Aalborg Kate-dralskole i 1907, var året efter huslærer i Lillehammer og lærer på Rungsted Kostskole 1911-1912. Han blev teologisk kandidat i 1915, hvorefter han blev sømandspræst i Hull. Han blev i 1916 gift med Astrid Emilie Lundquist. De fik en søn, Jens, født 1917 i Hull. I 1919 blev han sognepræst i Tved, fra 1922 til 1942 tillige i Vistoft.⁶ I den anledning anlagde han i øvrigt sag an mod Kirkeministeriet, fordi han med henvisning til den udvidede arbejdsforpligtelse mente sig uretfærdigt aflønnet, dog forgæves.⁷ I 1936 blev han provst for Øster-Lisbjerg-Mols Herreder. Han trådte af som halvfjerdsårig i 1959 kun ganske få uger før sit fyrrårs jubilæum.

Barndomshjemmet var indremissionsk. Han har selv beskrevet sin far som præget af en streng og samtidig virkelighedsfjern retfærdighedssans:

Min far vidste nøjagtigt, hvordan mennesker skal være, både i himlen og på jorden. Og min far havde fra den tid jeg blev otte år en lineal, som han kunne måle alle mennesker med, og jeg erindr

3 J.M. Eriksen: *Uden for alle grænser*, udg. af Frits Pullich, København 1980.

4 Ole Thomsen: *To par klare øjne. Mette Olsen og provsten i Tved*, Skive 2021, s. 96. Desværre er bogen uden fyldestgørende noteapparat. Kildematerialet, der ligger til grund for bogen, er i privateje, og det er planen at dette skal overdrages til Molsarkivet.

5 Kontraministerialbog for Rindum Sogn, fødte Mandkøn, 1877-1891, Arkivalier Online, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21619478#387796,74166642> (set 4. april 2023).

6 Paul Nedergaard (red.): *Kirkelig Håndbog 1959*, København 1959, s. 340.

7 *Kristeligt Dagblad* 20. maj 1930.

meget tydeligt, at der egentlig ingen mennesker var der stemte med målene. På fars skrivebord lå en livagtig kopi af den lineal, og med den slog han mig på den bare mås næsten hver dag, så længe jeg kan huske, men jeg kom alligevel aldrig til at passe til fars mål. Det var for så vidt kedeligt at få klø af sin far, men jeg har dog altid syntes, at far var en morsom mand, og næsten allermorsomst synes jeg det var, at en far kunne blive ved med at klø sin søn, fordi han virkelig holdt af ham.⁸

Således betroede Eriksen sig til sin ven, litteraten Frits Pullich i 1936. Den distancerede, ironiske form, som var typisk for ham, slører kun nødtørftigt den eksistentielle alvor i opgøret med den fædrene religion. Som Ole Thomsen gør opmærksom på, var brevet – eller rettere epistlen – sammen med prædikenen den genre, igennem hvilken Eriksen helst meddelte sig. Som ung gjorde han sig imidlertid bemærket i foredragets og kronikkens form.

Den 3. marts 1924 trykte *Politiken* en kronik fra Eriksens hånd om den københavnske kirkesag. Han indledte med at beskrive, hvordan kristendom og teologi ikke havde stået i høj kurs i hans studietid. Det havde imidlertid ændret sig i mellemtiden:

Det ser ud til, at Strømmen for Tiden gaar i modsat Retning. Pæne Mennesker giver igen og med Glæde deres Døtre til teologiske Studenter, Aviserne har ikke blot gudelige Søndags-Tillæg og Mandagsprædikener, men der gaar næsten ikke en Dag, hvor det noble Borgerskabs Presse jo ikke har et interview med en gejstlig Person [...] Om det saa er socialdemokratiske Blade, begynder ogsaa de at orientere deres Læsere paa det kirkelige Felt, og det bør i Forbigaaende nævnes, at de Indlæg i Diskussionen, der er fremkommet fra den Side, hører til de bedste og betydeligste.

Hele kronikken var vendt imod den københavnske kirkefonds ønske om at opføre tyve nye kirker. Det måtte, konstaterede Eriksen ironisk, være resultatet af en kolossal vækkelse, der stillede krav om de nye kvadratmeter, når nu ingen københavnere havde mere end 10 minutters gang til nærmeste kirke. Eriksen mente, at religiøsitet og kirkelighed var to forskellige ting, ja ”at Kirkebyggeriet i *Kjøbenhavn* er et Symptom paa Irreligiøsitet i *Nutiden*, hvis den religiøse Hunger lader sig mætte af kirkeligt Skuebrød.”

Eriksen satte Indre Mission under anklage. Han fandt vækkelsernes gennembrud to generationer tidligere ægte, men det var nu for-

8 Eriksen 1980, s. 40. Jf. Thomsen 2021, s. 54f. Faderen indleverede som ridder af Dannebrog sin levnedsskildring til Ordenskapitlet.

vandlet til ydre bekvemmelighed, når ”Missionæren søger de gode Madsteder og bløde Senge;” og han mente, at den danske kirke i dag var identisk med Indre Mission, men at Indre Mission var som en mumie.⁹

I november 1924 gjorde han sig igen bemærket ved et foredrag i Studenteramfundet i København, der også blev trykt som kronik i *Politiken*. Eriksen gjorde sig til talsmand for en nærmest religionssociologisk pointe, hvor han definerede landsbykirken som ”det menneskelige Fællesskabs Helligdom” med reference tilbage til både den før-reformatoriske kirke og den før-kristne kult – og til Grundtvig. Folk kommer ikke i kirke for at høre præstens prædiken, mente Eriksen, for den er ofte intetsigende, overfladisk og kedelig. Derfor mente Eriksen også, at nogle af tidens mest kontroversielle præster, Morten Larsen, Holstebro, Skat Rørdam i Ryslinge og Valdemar Brücker i Aagaard ”hører til de allerdrabeligste Interessenter, Folkekirken har.”¹⁰ Han stillede først og fremmest det krav til det moderne præsteskab, at det skulle besidde kultur. På sin vis foregreb Eriksens foredrag 1930’ernes debat i grundtvigske kredse om forholdet mellem det folkelige og det kristelige.¹¹

I henhold til Kristeligt Dagblads referat af foredraget forekom han nærmest liberalteologisk, men det er nok ikke retvisende. Man kan vel snarere kalde ham kulturkristen, eller rettere kultuskristen. Under alle omstændigheder var han en torn i øjet på de paulinske dogmatikere i det af Indre Mission kontrollerede Kristeligt Dagblad. I en gengivelse af den mundtlige drøftelse efter foredraget fik avisen placeret Eriksen: ”I sin Replik gav Pastor Eriksen en – vistnok meget træffende – Karakteristik af sig selv, idet han bemærkede: af Fag er jeg Præst, af Tilbøjelighed Statshusmand.”¹²

I en opfølgning på spørgsmålet bemærkede avisen på lederplads, at det ville være ønskeligt, om pastor Eriksen fulgte sin tilbøjelighed og opgav sit embede som sognepræst.¹³ Det var selvfølgelig mere end en hentydning til, at Eriksen tilhørte det radikale venstres hedenskab. Eriksen fik indrykket en berigtigelse i avisen, idet han mente, at han kun foretrak at være statshusmand, for så vidt husmænd var bedre stillet økonomisk end præster.¹⁴

9 *Politiken* 3. mar. 1924. Vurderingen af vækkelsens første generation gentog han i *Aarhus Amtstidende* 13. nov. 1944. *Kristeligt Dagblad* svarede den 7. marts 1924 i en leder under overskriften ”Kirkehistorie”.

10 J.M. Eriksen: ”Kirkens Stilling i Folkelivet”, *Politiken* 9. nov. 1924. Se også referat af foredraget i samme avis.

11 Jes Fabricius Møller: *Teologi og politik – Studier i udviklingen i Hal Kochs forfatterskab og politik*, Københavns Universitet 2018, s. 36ff.

12 *Kristeligt Dagblad* 10. nov. 1924.

13 *Kristeligt Dagblad* 13. nov. 1924.

14 *Kristeligt Dagblad* 14. nov. 1924.

Eriksen forholdt sig i samme indlæg til et forslag om at slå Tved og Vistoft sammen til et pastorat. Eriksen havde allerede fra 1922 virket som vikar i Vistoft.¹⁵ Han afviste, at der var modstand mod hans person i Vistoft, og at modstanden alene skyldtes den ”naturlige Bedrøvelse, naar et Sogn berøves den gamle Tradition at have en Præst i sin Midte.”¹⁶ Kristeligt Dagblad tog sagen op igen i marts måned året efter, fordi Eriksens tale i Studentersamfundet nu var blevet refereret i unitarernes blad, hvilket fik avisen til at anklage Eriksen for ikke alene at støtte Rørdam i Ryslinge, men også for at være unitar, og en sådan burde ikke kunne påtvinges menigheden i Vistoft.¹⁷

Det fik Eriksens far, der i mellemtiden var avanceret til stationsforstander i Struer, til at skrive et indlæg, der blev trykt på lederplads i avisen:

En gammel Ven spurgte mig for nogle Dage siden under et Ophold paa min Station, hvorledes det gik Børnene, og da Talen faldt paa min Søn, Præsten derovre i Tved, skildrede jeg i korte Træk hans Præstetjeneste i Hull under Krigen, hvilken Tjeneste tog saa haardt paa ham, at han det sidste Par Maaneder maatte indlægges paa Nerveklirik.¹⁸

Stationsforstander Eriksen forsøgte med andre ord at forsvare sin søn med den begrundelse, at han var psykisk syg. Det var næppe et forsvær, som sønnen havde ønsket sig. Som et værn mod denne radikale og nervesvækkede præst fik Indre Mission ved Dansk Kirkefond arrangeret alternative gudstjenester i begge af Eriksens sogne med mere kristeligt pålidelige prædikanter, må man formode.¹⁹

Eriksen søgte væk fra Tved. I maj 1931 blev han indstillet af det socialdemokratiske flertal i Sions Kirkes menighedsråd på Østerbro i København til embedet som kapellan, men det gik til en anden.²⁰ Eriksen forblev på Mols, og det synes som om, at han efterhånden ikke alene forligte sig med at være præst på landet, men at han opbyggede en selvforståelse som landsbypræst. Det har nok bidraget, at den lokale tilslutning til IM svandt ind i Eriksens tid, og at han blev en afholdt præst i sine sogne. Ved præsteparrets sølvbryllup i 1941 mødte alle mand af huse for at fejre dem.²¹ Til billedet af ham som landsbypræst skal også føjes, at det sydlige Djursland nærmest udviklede sig

15 *Hof og Stat* for 1923, sp. 902.

16 *Kristeligt Dagblad* 14. nov. 1924.

17 *Kristeligt Dagblad* 28. mar. 1925.

18 *Kristeligt Dagblad* 6. apr. 1925.

19 *Kristeligt Dagblad* 29. apr. 1926.

20 Thomsen 2021, s. 116.

21 Thomsen 2021, s. 57.

Som far så søn? Provst Jens Mathias Eriksen, fotografi fra 1940'erne i Molsarkivet.

til et teologisk *hotspot* med ægteparret Løgstrup boende i Hyllested og ægteparret Seidelin i Knebel. Eriksens afløser som provst, Knud Bang i Mørke, var en ungdomsven af Hal Koch.²²

Eriksen blev tydeligvis mere systemloyal. Eller man kan også sige, at hans synspunkter blev mere systemkompatible, fordi systemet også ændrede sig. I et brev til vennen Pullich refererede Eriksen til sin ungdoms stormløb mod kirken. Nu tyve år senere i 1944 var han kommet til en erkendelse af, at kirken og kirkegangen havde sin berettigelse: "Jeg har været mærkværdig tung til at lære af kirken og opfatte dens væsen. Jeg troede engang, at der var et mål i at rive den ned for at sandheden, den nøgne sandhed, kunne lyse klart og rent. Nu tror jeg ikke længere der vil ville være vundet noget derved. Jeg tror at det er meget mere værd at synge salmer".²³

Der var blot tale om en erindringsforskydning fra Eriksens hånd. Genstand for hans ungdoms stormløb var den dogmatiske, teologiske kirke og Indre Mission, hvorimod han faktisk havde hyldet kirken som kultus. Interessant nok var det også i 1944, at han i et interview erindrede, hvordan han i studietiden havde fundet Olfert Ricard par-

²² Møller 2009, passim.

²³ Brev til Pullich 10. nov. 1944, *Uden for alle grænser*, s. 67.

fumeret og i stedet søgt Morten Pontoppidan, som ”stod i to tomme Kirker og holdt de eneste Prædikener, jeg har brudt mig om.”²⁴ Noget kunne tyde på, at det var en erindring, der var tilpasset den, han var blevet til i de mellemliggende år. Man kan i den ældre Eriksens syn på kirke og kristendom spore en mortenpontoppidansk sogne-grundtvigianisme, selv om han stadig var uden ydre retningspræg. Ud fra hans betragtninger at dømme var han nærmest fladkirkelig, men ikke desto mindre bar han en hvid krave uden flip som et tydeligt tegn på sin gejstlige værdighed. Selv fortalte han, at det var en skik, han havde taget med sig fra Hull, og at det i øvrigt befriede ham for at gå med slips.²⁵ På den måde kan et højkirkeligt symbol præsenteres som et oprør mod den borgerlige pænhed. Som salmedigter satte han Kingo over Grundtvig.²⁶ Selv forfattede han lejlighedssange og salmer.²⁷

Det er tydeligt, at Eriksen havde både tilbøjelighed til og talent for offentlig polemik. I en selvkarakteristik beskrev han, hvordan der for en djævel i ham, når han skrev:

Pennen er det frygteligste Mord- og Selvmordsvaaben, jeg kender, og jeg er slet ikke nogen revolutionær Partisan. Jeg er maaske Danmarks mest konservative Præstemand, men saa snart jeg faar Blæk mellem Fingrene, kommer jeg til at ligne en Bolshevik, og faar saadan uimodstaaelig Lyst til at stikke Folk, jeg i Grunden godt kan lide! – Men naar jeg staar i Tved Kirke en Søndag Morgen, har jeg Fred i Hjertet. Der staar jeg helt i den Højstes Tjeneste, og da er han min Sol og mit Skjold.²⁸

Pennen er en metafor. Han skrev på maskine. Denne ”konservative Præstemand” havde løbet storm mod den dogmatiske kirkelighed og drev gæk med det hellige, men på en radikal reformatorisk vis. Mens han ironiserede over alt, lod han to ting stå uanfægtet. Det ene var det religiøse instinkt, som ”ingen Præst raader og regerer over”, og det andet var Jesu handlinger og Jesu ord.²⁹ De små og store profeter var omfattet af hans spot. Paulus brød han sig nærmest ikke om.³⁰ Teologiske professorer fandt han ”kedelige”.³¹ Man kan godt tolke det som et udslag af en grundtvigsk kritik af det eksegetiske pavedømme:

24 Interview i *Aarhus Amtstidende* 13. nov. 1944.

25 Thomsen 2021, s. 87.

26 Brev til Pullich 10. nov. 1944, Eriksen 1980, s. 69.

27 Eriksen 1980, s. 77-78 og Nedergaard 1959, s. 269. Thomsen 2021, s. 63 og 102.

28 *Aarhus Amtstidende* 13. nov. 1944.

29 *Aarhus Amtstidende* 13. nov. 1944.

30 Eriksen 1980, s. 56.

31 Brev til Pullich 21. okt. 1936, Eriksen 1980, s. 42.

Jeg har ligefrem gjort mig umage for ikke at skrive noget der kunne udlægges som en ny troslære. Jeg synger ud af et syn, synger om Jesus i et øjeblik som mit sidste, tager ham i et nu, i et milli-ontedel sekund, og De lægger to årtusinders systemer over; derfor kan De ikke rigtigt se hvad jeg ser. Det kan jeg ikke gøre for, De heller ikke. Det skal ikke skille os, det er sådan det skal være.³²

Hans understregning af mundtligheden i Jesu forkyndelse peger i samme retning:

Jeg tror at min ubegrænsede tillid til Jesus og beundring for ham ikke er helt uafhængig af den lille bemærkning et sted i evangeliet, at han sad og skrev i sandet. En ny kulturs grundlægger, en af verdens få originale digtere, hans eneste omtalte bidrag til litteraturen skrev han i sand. Når man ellers kender mennesker er det næsten overnaturligt. Til sand og vind og vand overlod han hele sin digtning, men han levede den således ind i sine disciples sind, at den måtte vedblive at leve sit eget liv, skønt de, som det synes, ikke sansede synderligt meget af den og derfor, Gud være lovet, lod den stå uantastet og måtte lade den stå sådan. Havde de først begrebet lidt ville de have forstyrret resten; nu blev det kun til en trykfejl hist og her og lidt sætternisseri. Hvilken dristighed og hvilken tro! Menneskehedens største skildrer og himmeriges første digter nøjedes med at fortælle, hvad han så mellem mennesker.³³

Eriksen forstod sig selv som og blev kendt som en dygtig prædikant, og hans prædikener blev lejlighedsvis transmitteret i radioen.³⁴ I 1958 holdt Eriksen prædikenen ved Folketingets åbningsgudstjeneste. Valget af ham var nok ikke helt uden sammenhæng med, at Bodil Koch, der også tilbragte sine sommerferier i Fuglsø, var kirkeminister.³⁵ I denne prædiken gengav han en samtale, som han havde overhørt i en togkupé om velfærdsstatens natur. En mente, at velfærdsstaten var at ligne med den barmhjertige samaritan, mens en anden mente, at velfærdsstatens skattevæsen var en røver, der havde klædt ham af til skjorten.³⁶ Året efter skrev professor Søren Holm i anledning af Eriksens afsked et portræt af ham:

32 Brev til Pullich 5. dec. 1944, Eriksen 1980, s. 84.

33 Brev til Pullich 10. nov. 1944, Eriksen 1980, s. 64.

34 Thomsen 2021, s. 71.

35 Se dog Eriksens kritik af ministeren, Thomsen 2021, s. 91.

36 Gengivet i Thomsen 2021, s. 67 uden kildeangivelse.

Provst Eriksen er ogsaa noget af en digter, og det har præget hans forkyndelse og gjort den aktuel. Hans dybtgroede lune og aandfulde humor skaber ofte de muntre indfald, som tillige kan være chokerende sandheder; for hvem blev ikke chokeret, da provsten ved forrige rigsdagsgudstjeneste i Christiansborg slotskirke talte om den barmhjertige samaritan og sagde, at nu var situationen en helt anden, for velfærdsstaten var jo paa samme tid den barmhjertige samaritan og røveren, der plyndrede folk lige til skindet. Det var bonden fra landet, der var kommet til hovedstaden og uden nervøsitet sagde sin oprigtige mening, og det kunde han, fordi han har levet sig ind i bondens realistiske mentalitet, som han har evnet at forene med akademikerens kundskaber, og her er han vist enestaaende i sin tid.³⁷

Holm skærpede pointen om velfærdsstaten fra at være et synspunkt, som Eriksen gengav, til at være et synspunkt, som Eriksen faktisk havde. Der er i Holms portræt et tydeligt ekko af Hal Kochs portræt af ”den gejstlige bonde” 15 år tidligere. Og selv om Eriksen selv gav udtryk for, at han fandt professorer kedelige, var der altså hele to professorer, der mente, at Eriksen ikke alene var vittig, men også en dygtig prædikant. Endskønt Eriksen faktisk talte om den barmhjertige samaritaner, var prædikenteksten ifølge Martin Schwarz Lausten Matt 17.³⁸ En avis mente dog, at det var Ef 4,1-6, der blev talt over.³⁹ Kristeligt Dagblads referat af prædikenen nævner heller ikke velfærdsstaten med et ord. Hvor troværdigt det referat er, kommer man nu også i tvivl om, når avisen nærmest får Eriksen til at lyde som en missionsmand.⁴⁰

Jens Mathias Eriksen døde på Statshospitalet i Viborg den 26. marts 1964 og ligger begravet i Tved, hvor han var præst i næsten 40 år. Hans søn, sognepræst Jens Eriksen, Sjørølev, hos hvem han boede den sidste tid, og til hvem han havde et lige så kompliceret forhold som til sin egen far, forrettede bisættelsen.⁴¹

37 *Berlingske Tidende* 10. sep. 1959, her citeret efter Paul Nedergaard: *Dansk Præste- og Sognehistorie*, bd. VIII, Kbh. 1965, s. 273.

38 Martin Schwarz Lausten: *Politikere og prædikanter*, København 2013, s. 414.

39 *Ærø Venstreblad* 9. okt. 1958.

40 *Kristeligt Dagblad* 8. okt. 1958.

41 Kontraministerialbog for Viborg Søndre Sogn, døde mænd 1963-66, Arkivalier Online, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17127980#443384,80016886> (set 4. april 2023); Thomsen 2021, s. 239ff.